

СИСТЕМА ФОРМ ІННОВАЦІЙ КУЛЬТУРИ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЮНАЦТВА

У статті доводиться, що успішність соціалізації молоді визначається засвоєнням інноваційних форм культури суспільства. Акцентується увага на тому, що покоління, які взаємодіють у суспільстві, вирішують різні задачі: старше покоління покликане зберігати сталі норми, а молодше – змінювати ці норми. Завдяки цьому здійснюється соціалізація суспільства в цілому та соціалізація індивіда, зокрема. Домінуючий вплив інноваційних форм культури на молодь є важливим фактором успішності її соціалізації. Автор підкреслює, що в цьому процесі мають важливе значення дві форми соціалізації: цілеспрямована та стихійна.

Ключові слова: соціалізація, інноваційні форми культури, юнацтво, соціалізованість, форми соціалізації, “соціальна інерція”.

В статті показано, що успешность социализации молодежи определяется усвоением инновационных форм культуры. Автор акцентирует внимание на том, что взаимодействующие в обществе поколения решают разные задачи: старшее поколение выступает хранителем устоявшихся норм, а младшее – изменяет эти нормы. Благодаря этому осуществляется социализация индивида и общества. Доминирующее воздействие инновационных форм культуры на молодёжь является важным фактором успешности её социализации. Автор подчёркивает, что в этом процессе важное значение имеют две формы социализации: целенаправленная и стихийная.

Ключевые слова: социализация, инновации, формы культуры, юность, социализованность, формы социализации, “социальная инерция”.

Включення індивіда в діяльність зі створення нового формує у нього творчі здібності, відкриває перспективи для подальшого особистісного розвитку, спрямовує особистість на майбутнє. Саме тому система інновацій культури, яка пов’язана з інноваційною діяльністю і інноваційними процесами в суспільстві, є важливим фактором соціалізації індивіда на етапі юнацького віку. В цьому зв’язку стає актуальним дослідження особливостей соціалізації молоді людини в зв’язку з системою інновацій культури.

Система форм інновацій культури – це та сторона культури суспільства, яка утворюється новим поколінням як те нове, аналога якому немає у суспільстві. Вона визначається цілим рядом факторів, зокрема: співвідношенням продуктивної і репродуктивної форм

діяльності в суспільстві; системою соціально-професійних структур, що відображають процеси науково-технічного прогресу і детермінують засвоєння нової культури; динамізмом суспільної системи освіти. В залежності від характеру та змісту інноваційних процесів визначається тип культури суспільства в цілому, а також особливості системи форм інновацій зокрема. Остання пов'язана з різними способами включення індивідів у інноваційну діяльність, які зумовлено як об'єктивними (технічні можливості, організаційні умови, зміст праці), так і суб'єктивними (психофізіологічними, психологічними) факторами.

Система форм культури, яка є фактором розвитку особистості, не може сприйматися людиною однаково у різні вікові періоди її життя. Людинотворча особливість форм культури полягає в тому, що вони виконують функцію трансформації соціально-загального в культурі суспільства у індивідуально-психологічне особистості. В юнацькому віці людинотворчу функцію виконує система форм культури, що пов'язана з інноваційною діяльністю. Молода людина прагне до всього нового. Ці прагнення є природними, зумовленими біологічною програмою розвитку. Тяга до всього нового, яка властива людині в юнацькому віці, пояснюється, перш за все, її віковими особливостями. На це звертають увагу такі класики психологічної науки, як Ж.Піаже, Е.Еріксон. Як в західній, так і у вітчизняній літературі звертається увага на те, що "діти" гостріше відчувають зміни в оточуючому їх середовищі, ніж "батьки", внаслідок чого у них формуються різні особистісні якості.

Низка авторів висловлюють ідею програмної зумовленості індивідуального розвитку особистості (В.Ф.Сержантов, Т.В.Карсаєвська). Соціалізація розглядається з точки зору реалізації біологічної і соціальної програм. Соціальна програма – це програма соціального успадкування, що увібрала досягнення всього попереднього розвитку суспільства. Біологічна програма включає видові ознаки, статеві, вікові. Сплав цих програм в діяльності індивіда створює програму індивідуального розвитку особистості. Ідея програмної зумовленості розвитку індивіда цікава з точки зору аналізу єдності загальносоціального і особливо-індивідуального в процесі соціалізації. Оптимальні можливості для реалізації особистості досягаються за умови гармонійної єдності програм, коли взаємодіючі сторони не руйнують досягнення попереднього розвитку, а, навпаки, оптимізують зовнішні і внутрішні можливості всієї системи. Нарощування нового, яке відбувається в цьому процесі, його кумуляція зумовлюють появу своєрідного вузла, що інтегрує момент соціального розвитку. В цьому вузлі зникаються

обидві програми, виникає особлива форма зв'язку, своєрідна єдність програм, в якій віддзеркалюється особистісна позиція індивіда по відношенню до засвоєного досвіду. Така позиція забезпечує стрибок у розвитку соціальної людини. Однак, в процесі розвитку індивіда, коли перебудовується структура його особистості, можлива дисгармонія цих програм, яка гальмує можливості розвитку. Саме тому постає задача визначення умов, які забезпечують перехід особистості на новий, більш високий ступінь розвитку, зайняття нею нової позиції.

Якщо розуміти соціалізацію особистості як процес, що відбувається в інтеріндивідній взаємодії, тобто як такий, особливості якого визначаються взаємодією індивіда зі значущими "Іншими", то у характеристиці соціалізованості особистості потрібно враховувати, по-перше, особливості зовнішнього фактора (Інших), яким зумовлено суспільні експектації, суспільні потреби, вимоги до особистості, що пред'являє до індивіда суспільство (соціальна програма), по-друге, особливості внутрішнього світу людини, її можливості та здатності реалізувати ці вимоги (біологічна програма). Тому критерії соціалізованості особистостей різного віку будуть різними. Наприклад, економічна соціалізованість молодших школярів буде означати наявність у дитини таких економіко-психологічних якостей, яких вона, з одного боку, здатна за своїми віковими можливостями досягти, а з другого – експектаціями, які суспільство висуває до дитини цього віку. Теж саме можна сказати щодо критерія економічної соціалізованості зрілої особистості. Тому дослідження динамічного, стадійного процесу соціалізації потребує розглядати його з точки зору різних вікових етапів, які відрізняються механізмами засвоєння індивідом соціального досвіду, особливостями включення його в соціокультурну реальність, характером взаємозв'язку індивіда з соціальною спільнотою ("Іншими").

Ось як пояснює механізм формування особистісних якостей у "батьків" і "дітей" В.В.Воровський в своїх літературно-критичних статтях [2]. Фактори, що впливають на розвиток особистості, він поділяє на руйнівні й охоронні. "Охоронні фактори" сприяють збереженню у людини рис, які притаманні тій соціальній групі, що характеризується "типовою психологією" (психологія, яка склалася за законами пристосування до суспільно-економічних умов і потреб). Людина з "типовою психологією" схильна до "суспільної інерції". "Суспільна інерція" полягає в тому, що особистість сприймає зовнішні умови крізь призму "типової психології". Якщо ж в особистості ще не склалась ця "типова психологія", то на неї легко діють фактори, які відображають зміни

в соціальних умовах і забезпечують розвиток в індивіда нових якостей, що не передбачені старими нормами.

“Руйнівні фактори” прагнуть послабити або знищити дію факторів “охоронних” і внести в психологію підростаючої людини нові риси, чужі, нерідко навіть ворожі світоглядіві тієї групи, до якої вона належить. Значення руйнівних і охоронних факторів на різних стадіях розвитку людини неоднакове. В період становлення особистості більший вплив на неї здійснюють руйнівні фактори. Це пояснюється перш за все віковими особливостями індивіда, психіка якого ще не склалася. Ця особистість стоїть, так би мовити, поза групою, процес пристосування до норм і цінностей групи ще не закінчився, а тому вона не схильна до “суспільної інерції”. Якщо в особистості ще не склалась “типова психологія”, то на неї легко діють фактори, які відображають зміни в соціальних умовах і забезпечують розвиток у індивіда нових якостей, які не передбачені старими нормами.

Отже, різниця між поколіннями – це природне явище, яке забезпечує історичний розвиток. Природним також є те, що “діти”, як правило, є носіями того нового, яке виникає в суспільстві в процесі його розвитку.

В психологічній літературі існує точка зору про те, що у зрілому віці людина більш сприйнятлива до засвоєння норм, які спрямовані на зберігання існуючих умов, ніж до засвоєння нового. Найяскравіше це виявляється в період кардинальних політичних та соціально-економічних змін в суспільстві. Характеризуючи індекс відчуженості різних верств населення України в умовах трансформаційних процесів (індекс відчуженості – це показник неприйняття всієї соціальної дійсності, показник розгубленості перед такими процесами суспільства, що несуть якісь зміни, щось нове), Є.І. Головаха показує, що він є найвищим у старшої вікової групи і найнижчим у молодшої групи [3]. Індекс відчуженості визначався у балах від 0 до 18. Середнє значення, що отримано з масиву респондентів склало 11, 9 балів. Було встановлено, що найбільш високий він у пенсіонерів (13,8), а найнижчий (10,1) – в учнівської молоді. У віковій групі до 30 років індекс відчуженості – 11,3, а тих, хто старше за 55 років – 13,3. Такі показники пов’язані передусім з віковими особливостями людей: похилі люди більш відчужені від радикальних соціальних змін, порівняно з молодими. У вітчизняній психологічній літературі звертається увага на те, що зумовленість інноваційної активності віком пояснюється тим, що умови життєдіяльності по-різному впливають на молоде покоління і на дорослих. Молоді люди гостріше відчувають і сприймають зміни оточуючих соціальних умов, ніж їх “батьки”, в результаті чого у

них формуються якості, які не можуть уже сформуватися в “батьків”. Ось чому в сучасному суспільстві через прискорення темпів суспільного розвитку вікові групи стали більш відрізнятися одна від одної. Проте фактор вікових особливостей у сприйманні інновацій не діє безпосередньо. Багато залежатиме від інших характеристик особистості, зокрема, освіченості, соціальної ролі, професії тощо. Відмічаючи фактори, що впливають на різницю між поколіннями у сприйманні інновацій, потрібно підкреслити ще один момент, а саме: значення сутності самих інновацій у цьому процесі. Як відомо, не всяке нове є кроком вперед. Правда також і те, що не завжди “діти” бувають розумними носіями нового. Нерідко вони привносять в здоровий прогрес спотворені домішки. Одначе “батьки”, якщо відкинути окремі випадки, навіть ліберальні, освічені, доброзичливі виступають у ролі представників консервативного початку, хранителів установлених хоча б тільки в їх світогляді поглядів, понять, звичок. Така роль “батькам” надана немов би самою природою збереження єдиного ланцюга історії, яку “батьки”, так би мовити, охороняють від зруйнування “дітьми”, котрі за своєю природою прагнуть до радикальних змін.

Історичний процес не може відбуватися без засвоєння досвіду попередніх поколінь. Цей попередній досвід, що охороняється “батьками” і який вони намагаються передати “дітям”, проводячи у життя і прививаючи своїм дітям цінні для себе погляди, стає основою, завдяки якій сучасники включаються у сукупну суспільну діяльність змін існуючих обставин. “Діти” за своїм положенням забігають набагато далі “батьків”. Нововведення, які “відскакують” від психіки “батьків”, що уже цілком склалася, легко знаходять доступ у свідомість “дітей”. Свідомість молодшої людини починає рано сприймати ті елементи, котрі не сприймають “батьки”. Якби цього не було б, то не відбувався б історичний прогрес.

Природну тягу до всього нового можна пояснити законом повторюваності в онтогенетичному розвитку людини філогенезу. Ідею повторюваності сформулював Г.Гегель у своїй “Феноменології духа” так: “Окремий індивід повинен і за змістом пройти ступені утворення всезагального духу, але як форми, що вже створені духом, як етапи шляху, який вже розроблено і вирівняно” [2, 15]. Аналогія онтогенетичного розвитку з філогенетичним дає можливість зрозуміти деякі особливості соціалізації індивіда завдяки поясненню питання: як і що із історії людства повторюється в історії окремого індивіда? Оскільки в питанні, яке нами розглядається, йдеться про прагнення молодшої людини до інновацій, то важливим є з’ясування питання щодо чинників цього прагнення.

Людство (його існування, розвиток) детермінується об'єктивним законом єдності і суперечності двох його сторін: соціокультурною, яка існує як певна норма, традиція, правило, і індивідуально-особистісною, яка виявляється в інноваціях, виключеннях з правил і норм. Перша сторона представлена старшим поколінням (“батьками”), а друга – молодшим поколінням (“дітьми”). Місія першої сторони – зберегти соціальний досвід, місія другої – привнести в цей досвід нове, творче. Без цього не існувало б суспільства, не сформувалася б людина. Як зауважує Е.Морен [6], складність людського суспільства виявляється у суперечливості індивіда і спільноти, яка полягає в тому, що спільнота одночасно і обмежує індивідуальність, нав'язуючи їй свої рамки і схеми, і пропонує їй структури, що полегшують самовиявлення. “Спільнота і індивідуальність – не є дві розрізнені реальності, що пристосовуються одна до одної, а єдина амбі-система, всередині якої індивід і спільнота взаємодоповнюючим і суперечливим чином констатують один одного, разом з тим паразитують один на одному”. [6, с.33] Досліджуючи закономірності антропосоціогенезу, Е.Морен звертає увагу на те, що суспільство високо розвинутих приматів являє собою складну інтеграцію елементів, які суттєво відрізняються між собою: це сили безладу (біологічне) і організаційні сили (соціальне). Сили безладу Е.Морен асоціює з інноваціями, носіями яких є підростаюче покоління, а сили порядку – з системою норм, носіями яких є дорослі. Загалом, суспільство приматів – це суспільство безладу, проте цей безлад є особливим, бо він породжує порядок, тобто суспільну організацію. Е.Морен пише: “безлад (поведінка випадкового характеру, змагання, конфлікти) є амбівалентним: він, з одного боку, є складовою частиною соціального порядку (в тому, що стосується різноманітності, варіативності, гнучкості, складності), а з другого – залишається тим самим безладом, тобто загрожує дезінтеграцією. Тут ми стикаємось із випадком, коли постійна загроза, яка походить із безладдя, породжує у суспільстві його складний, живий характер постійної реорганізації [6, с.38], тобто безпорядок, який безперервно усувається, “постійно породжується знову і, в свою чергу, знову породжується і соціальний порядок. Так виходить на поверхню логіка складності, її секрет, її тайна, – а заодно і глибокий сенс терміна “самоорганізація”, і суспільство безперервно само себе породжує, оскільки воно безперервно само себе знищує” [6, с.39]. В ході цього процесу починають виникати маленькі нововведення, які здатні інтегруватися в соціальну поведінку. Вивчення спільноти макак острова Кюшу дало можливість виявити деякі попередники феноменів

інновації. Виникнення такого феномена ілюструє Е.Морен на наступному прикладі. Одна з молодих мавп впустила з рук у море коріння і виявила, що його не тільки не потрібно витирати руками, але й що його смак є зовсім іншим. Джерелом процесу інновацій була молода особа, від неї інновація швидко розповсюдилась в маргінальній групі молодняка. Морен пише: “Умовою виникнення інновацій слугують форми ризикованої девіантної поведінки, які є нерідкими у молодих осіб, тобто, з точки зору соціальної інтеграції, – “шум” або безлад. Ми можемо тут вочевидь побачити перетворення “шуму” в інформацію, а також інтеграцію нового елементу, який породжено поведінкою випадкового характеру, в складний соціальний порядок. Це – зоря соціокультурної еволюції” [6, с.40]. Отже, механізмами процесу соціалізації молодого людини є стихійні та цілеспрямовані засоби включення її у соціальний досвід людства. В процесі соціалізації індивіда відбувається як автоматичне включення його в соціалізаційний соціально-психологічний простір, так і спрямований усвідомлений вплив на нього інших індивідів – суб’єктів соціалізаційного соціально-психологічного простору.

В літературі з проблем соціалізації звертається увага на необхідність дослідження таких форм соціалізації як спрямована і стихійна. Спрямована – це вплив на особистість засобами спеціально розробленої системи цілеспрямованого виховання з метою формування в особистості певних властивостей у відповідності з її можливостями та очікуваннями суспільства. Виховання – це процес впливу агентів соціалізації (батьків, вчителів, вихователів) на індивіда. Це свідомо організована запрограмована спеціалізована діяльність агентів на особистість з метою формування у неї певних потреб, поглядів, почуттів, рис характеру, психічних і фізичних якостей. Стихійна форма соціалізації – це “автоматичне” становлення соціально-психологічних властивостей особистості в зв’язку з постійним перебуванням її в безпосередньому соціальному просторі.

Безпосередній соціально-психологічний простір є надзвичайно багатоманітним світом людини. Особистості з різною індивідуальністю в результаті спілкування утворюють сферу відносин, яка за рівнем соціальності, практикою соціальних зв’язків, особливістю психологічної атмосфери є новим соціально-психологічним простором, що пред’являє особистості нові вимоги. В процесі спілкування відбувається своєрідне “перенесення” і засвоєння індивідами різноманітного досвіду, в результаті чого здійснюється зміна структури і сутності взаємодіючих суб’єктів.

Специфіка безпосереднього оточення індивідів полягає в тому, що воно опосередковує вплив цілісної суспільної системи на особистість.

Проте, характер цінностей, настановлень безпосереднього оточення особистості може співпадати, а може не співпадати і навіть суперечити ціннісно-нормативній системі суспільства. У зв'язку з цим актуальним постає питання значення цілеспрямованої форми соціалізації, особливостей співвідношення цілеспрямованої та стихійної форм соціалізації в умовах певного соціально-психологічного простору.

Співставляючи стихійну та цілеспрямовану форми соціалізації, деякі дослідники віддають перевагу цілеспрямованій, вважаючи, що стихійна форма, яка детермінується в основному мікросередовищем, характеризується тим, що несе в собі багато старого, правила, що вже віджили, засвоєння яких може завадити формуванню просоціальної особистості [7, 9]. Проте, це є односторонній погляд на складний багатосторонній процес соціалізації особистості, який не враховує того, що умовою досягнення соціалізованості людини є єдність всіх форм соціалізації. Взаємозумовленість стихійної та спрямованої соціалізації залежить від соціальних умов існування людей. Зокрема, основна функція спрямованої соціалізації, яка полягає в тому, щоб забезпечити переведення цінностей соціетального рівня суспільства на індивідуальний рівень, забезпечується шляхом втілення цих цінностей в безпосередні умови життєдіяльності особистостей. Науковці відмічають, що в процесі соціалізації обов'язково повинно діяти два способи засвоєння культури: один з них передбачає обов'язкову вербалізацію культурної норми і розрахований на свідоме засвоєння її змісту, а другий засвоюється індивідом шляхом наслідування стереотипному зразку, або шляхом психологічного тиску на нього соціальної групи через механізм соціальних експектацій, зараження і сугестії [8]. Я.Л. Коломинський відмічає, що ці здавалося б протилежні способи соціалізації "не стільки є два етапи, які змінюють один одного, скільки два способи, які завжди існують в процесі пізнання людиною світу. З віком змінюється лише їх роль і питома вага тієї інформації, яка засвоюється кожною з них". Я.Н. Коломинський зазначає, що має місце зміщення пропорцій між рефлексивними, спрямованими, і нерелаксивними, стихійними способами соціалізації як в процесі соціального онтогенезу індивідів, так і в процесі соціального філогенезу людства, різні етапи розвитку яких характеризуються не тільки існуванням, але й домінуванням одного з цих способів [4, с.47]. Ю.М. Лотман називає культури з домінуванням нерелаксивного способу регуляції – "культурами текстів", а з домінуванням рефлексивного способу – "культурами граматик", вважаючи, що основним принципом культур першого типу є звичай, культур другого – закон [5].

Однак дискусійним є питання: які є особливості співвідношення різних форм соціалізації на різних етапах онтогенетичного розвитку людини?

Особливе значення в цьому процесі мають взаємини індивіда зі “значущими іншими”, яких людина не вибирає, але які мають великий вплив на формування її особистості. Це ті перші “значущі інші”, які, починаючи з ранніх стадій життя, зумовлюють весь подальший життєвий шлях людини.

Форми соціалізації мають специфічні механізми, чинники та засоби впливу на особистість [7]. Проблема полягає в тому, що співвідношення цілеспрямованих і стихійних форм соціалізації буває різним в залежності від соціального простору, в якому відбувається цей процес.

Спадає на думку аналогія особливостей впливу сім’ї на особистість на ранньому етапі онтогенезу людини та особливостей впливу соціальної спільноти на індивіда на початку філогенезу. В первісному суспільстві соціальне середовище було уніфікованим. Самостійним соціальним організмом був рід – невеличка за чисельністю група людей, що була у безпосередньому контакті. Цінності макросередовища і мікросередовища співпадали, що зумовлювало співпадання цілеспрямованої та стихійної форм соціалізації людини, а також визначало особливості механізмів соціалізації, основними з яких були наслідування, навчання, психологічне зараження та інші, що виникають в результаті взаємодії індивідів один з одним. Ці механізми добре спрацьовували при формуванні соціальності індивідів того часу у відповідності з інтересами і потребами первісного суспільства. У подальшому розвитку суспільства у зв’язку з соціальною диференціацією та ієрархізацією соціальної структури ускладнюється система соціалізації, в якій обов’язковою формою соціалізації стає цілеспрямований вплив, метою якого є забезпечення розвитку особистості у відповідності з інтересами цілого суспільства. Користуючись цією аналогією, можна зробити припущення, що на первинному етапі онтогенезу особистості основною формою соціалізації є стихійна форма, яка пов’язана з соціально-психологічним простором сім’ї. В подальшому розвитку особистості, коли коло її взаємин з Іншими розширюється, в процес соціалізації включаються цілеспрямовані механізми. Проте стихійні форми мають велике значення не тільки як первісне середовище, але й як таке, що відіграє велику роль на всіх етапах життєдіяльності людини. В умовах сучасного суспільства макро- та мікросередовище, внаслідок можливого неспівпадіння їх цінностей,

може бути суперечливими і по-різному впливати на процес соціалізації особистості. У зв'язку з цим виникає проблема вибору цінностей. На наш погляд, ця проблема вирішується головним чином через механізми цілеспрямованого впливу.

Список використаних джерел

1. Лишние люди. Литературно-критические статьи / В.В. Воронский – М.:Гослитиздат 1956. – С.69-77.
2. Гегель Г.-В. Феноменология духа / Г.-В.Гегель /Соч.Т.4. – М.Соцэкгиз, 1959. – 440 с.
3. Головаха Е.И. Социальное безумие: история, теория и современная практика / Е.И. Головаха, Н.В. Панина – К.: Абрис, 1994. – 168 с.
4. Коломинский Я.Л. Социальные эталоны как стабилизирующие факторы социальной психики / Я.Л. Коломинский // Вопросы психологии. – 1972. – № 1 – С.106-117.
5. Лотман Ю.М. Проблема “обучения культуре” как её типологическая характеристика / Ю.М.Лотман // Учён. зап. Тартуск. гос. ун-та. – Вып.284. Труды по знаковым системам. – Тарту,1971. – С.167-178.
6. Морен Е. Утраченная парадигма: природа человека / Е.Морен. – К., 1995.
7. Москаленко В.В. Социализация личности (философский аспект) / В.В.Москаленко – К.: Вища школа, 1986. – 200 с.
8. Салтыков Г.Ф. Традиция, механизм её действия и некоторые её особенности в Китае / Г.Ф.Салтыков // Роль традиции в истории и культуре Китая. – М., 1972. – С.8-12.
9. Файнбург З.И. К вопросу о планировании социальных компонентов личности / З.И.Файнбург // Материалы симп.” Человек в социалистическом и буржуазном обществе. – М.,1966. – Вып.1. – С.3-14.

Success of sociallogiya of young population has been determined with mastering of innovation forms of culture. Social co-operating generations deside different taska. Older generation keeps standart norms. And younger changes those norms. That's why socialization of population and individuals exists. Prevelent in flurence innovation culture forms jn young population is important factor of its success jf socialization. Two forms of socialization {purposeful and unpurposeful} play and important part in this process.

Keywords: socialization, innovation, culture forms, youth, socialization forms, “social inertias”.

Отримано: 12.08.2011